

PUBLICUM
MERITORUM PRAEMIUM

Ünnepi kötet
Katsányi Sándor és Papp István
kilencvenedik születésnapjára

Második, bővített, elektronikus kiadás

Magyar Könyvtárosok Egyesülete
Budapest, 2021

Szerkesztette: Havas Katalin, Hegyközi Ilona, Sándor Tibor és Sonnevend Péter

Olvasószerkesztő: Kovács Katalin

Kiadó: Magyar Könyvtárosok Egyesülete

Nyomtatás: Elektroproduct Kft. – EPC Nyomda, Budaörs

Az elektronikus kiadásban megjelenő személyi bibliográfiák a Könyvtártudományi Szakkönyvtárban készültek, szerkesztőjük: Honffyné Felhő Ágnes és Jávor Ferencné

Készült 150 példányban az ünnepeltek születésnapjára. Kereskedelmi forgalomba nem kerül. A kötet teljes anyaga az ünnepeltek bibliográfiájával kiegészítve hozzáférhető a Magyar Elektronikus Könyvtárban.

A kötet megjelentetését a Magyar Könyvtárosok Egyesülete támogatta.

ISBN 978-963-89260-5-0

ISBN 978-963-89260-6-7 (PDF)

<https://doi.org/10.46280/Unnepikotet.2021>

Bényei Miklós
A könyv és a könyvtár „születése”
Katsányi Sándor és Papp István tiszteletére

<https://doi.org/10.46280/Unnepikotet.2021.Benyei>

Az írás és olvasás

„Az írás az emberiség legnagyobb manuális-intellektuális leleménye” – írta egy helyen John Bernal angol-ír fizikus, a tudománytörténet nagyhírű művelője. A hazánkban is népszerű olasz író, középkorász, Umberto Eco arról elmélkedett, hogy az írás olyasmint az ember számára, mint a kerék – lényege sokfélesége ellenére változatlan, örök. A magyar könyvtáros, Kéki Béla tudományos igényű definícióban értelmezi az írást, a következőképpen: „Nyelvileg kifejezett gondolatok maradandó rögzítésére szolgáló, kisebb-nagyobb emberi közösségektől elfogadott, egyezményes grafikai jelek rendszere.” Számos nép az írást csodának, isteni adománynak, az istenek művének tartotta (néhol a megnevezés is utalt erre), az írásnak (az írásjeleknek) mágikus, isteni erőt tulajdonítottak.

Az írás kialakulása kétségkívül hatalmas változás a kommunikációban, az információrögzítésben és -továbbításban. Szokás mondani úgy is: az információrögzítés és -közvetítés első forradalma. Vele egyszerre, tőle elválaszthatatlanul jött létre az olvasás, hiszen a kommunikációs szituációban a közlő és a vevő feltételezi egymást. Az írás és az olvasás lehetőséget kínál a szellemi immateriális (anyagtalan) és egyetemes értékek közvetítésére, átörökítésére, ennél fogva a művelődés egyik legfontosabb eszközévé és alkotóelemévé vált. Az írásbeliség kapcsolja a jelent a múlthoz, és a felhalmozódott tudásanyagra, bölcsességre alapozva utat mutat a jövő felé.

A nyelv és az írás-olvasás rendkívül szoros kapcsolata nyilvánvaló. Az írás elsősorban az élőbeszéd kimerevítésére, az emberi üzenetek spontán vagy tudatos továbbítására szolgál; elsődleges feladata, hogy a szót emlékezetbe idézze, megpecsételje, sőt a részben szakrális eredetből fakadóan szentesítse. Feltehetően ezzel magyarázható, hogy hosszú ideig a hangos olvasás, leginkább a felolvasás dominált. Az olvasásnak egyébként sokféle módja alakult ki, a gesztusok és szokások még egyénenként is különböznek; de ennél jóval nagyobb horderejű jelenség, hogy az olvasók – a közösség belső egyezménye nyomán vagy saját ismereteik alapján – más-más jelentéssel ruházzák fel a grafikai jeleket, vagyis a szöveget.

Miután az ember az írásjelekkel rögzítette az információkat, azok a torzításnak és a veszteségnek jóval kevésbé voltak kitéve. Az írás elvileg áttörte a tér és az idő korlátait, lehetővé tette az ismeretek, tapasztalatok átörökítését, a tudás széles körű és gyors terjedését, elősegítette az ember tudatosulását. Eljutott messze vidékekre, megmaradt a jövő számára, a térben és időben távol élő emberek hatottak egymásra. Ugyanakkor hosszú időn át csak a társadalom szűk rétegét érintette (az elit kiváltsága), és ma is több százmillió analfabéta él a Földön.

Az etnográfia (néprajz) és más társadalomtudományok egyes művelői úgy vélték (olykor még ma is úgy vélik), hogy az ún. természeti népek az írás megjelenésével léptek, lépnek át a civilizált népek sorába. Ennek azonban a történelmi tapasztalatok ellentmondanak, hiszen az írást nem ismerő népek között is voltak olyanok, amelyek jelentős kultúrákat teremtettek (pl. a mai Peruban vagy az afrikai bantu övezetben). Az írás ugyanakkor valóban hatalmas civilizációs vívmány, hatása lenyűgöző és korszakalkotó, segítségével könnyebben megvalósítható a társadalom megszervezése és irányítása, felgyorsítható a gazdasági és kulturális fejlődés üteme.

Az írás nagy előnye a szóbeli hagyományozással szemben, hogy gyökeresen megváltoztatja a közvetített üzenet, tartalom jellegét: az írás már nem függ a kibocsátótól, és nem csupán a címzett rendelkezik vele, hanem bárki elolvashatja, aki akarja és hozzájut. Újra lehet gondolni, olvasni, elemezni lehet, vagyis maradandóságot, mélységet, világosságot kap. Az írás nagymértékben fokozta a munka és a gondolkodás eredményességét az információk rögzítése, megőrzése, hozzáférhetővé tétele, az elsajátítás megkönnyítése által. Számottevő előnye még, hogy írásban a tartalom rendszerint magasabb minőségben jelenik meg, mint élőszóban, hiszen a megfogalmazás igénye többnyire magasabb követelményeket támaszt. Vagyis az írás nemcsak közvetítő, hanem alkotó tényező is.

A könyv keletkezése

Hogyan lett az írásból könyv? A könyv az írásbeliség korai, feltehetően kezdeti szakaszában – pontosan nem datálható, mikor – keletkezett írás- (információ-) hordozó, amely külső formájában gyakran változott és változik napjainkban is, de belső, lényegi tartalma mindmáig változatlan.

Keletkezésének menete nagyjából (a tévedés kockázatát is vállalva) a következőképpen rekonstruálható. Az írásnak eredetileg is kettős funkciója volt: a rögzítés és a közvetítés. Az uralkodók és a papok üzeneteik nagyobbik hányadát az emlékezés és az emlékeztetés szándékával (igen sűrűn propagandisztikus

vagy ideológiai céllal) hozták nyilvánosságra. Kiváló eszköznek bizonyultak erre a feliratok: falakon, kőoszlopokon, kőtáblákon, bronz- és márványszobrokon, emlékműveken, leásott fatáblákon stb. A hatályos törvények (pl. a babilóniai király, Hammurapi sztéléjén), a háborús győzelmek kihirdetése, a kanonizált hittételek (pl. a tízparancsolat), az istenek dicsőítése (pl. az egyiptomi templomok és sírkamrák falain) és hasonlóak voltak olvashatók ily módon, mármint azok számára, akik tudtak olvasni, illetve akiknek mások, az írástudók elolvasták. A felirat azonban helyhez kötött, csak azok ismerhették meg, értelmezhetők (azaz „vehették” az üzenetet), akik arra jártak. (Mellesleg, a forma máig él: plakátok, fényreklámok stb.) A másik hátránya az volt, hogy hosszabb szövegek közlésére nem volt alkalmas.

A könyv olyan eszköz, amely megszünteti a helyhez kötöttséget. Hordozható írás, és elvileg a terjedelme sem korlátozott. Tovább szállítja, és ha nem pusztul el, tovább örökíti az emberi tudást, az emberi gondolkodás termékeit, magát az emberi szellemet. Már szó esett arról, hogy miként az írás, a könyv is változik: anyagában, alakjában, írásmódjában, megformálásában, díszítésében, méretében stb., és természetesen leginkább tartalmában.

A könyv azoknak az eszközöknek az egyike, amelyek a rögzített információk, gondolatok (szövegek és képek) terjesztésére, szétsugárzására jöttek létre. A ritka kivételektől eltekintve a nyilvánosság, a befogadó közönség számára készülnek, és a potenciális olvasókhöz kívánják eljuttatni őket. A tematikai-tartalmi sokféleség az információk és a gondolatok, a tudás sokrétűségéből, összetettségéből fakad. A könyv egyaránt tartalmazhat vallási tanításokat, filozófiai tanokat, politikai eszméket, kutatási eredményeket, szépirodalmi és más művészeti alkotásokat, történelmi adatokat, gyakorlati tapasztalatokat, gazdasági és műszaki ismereteket, állami rendelkezéseket stb. Vagy másként fogalmazva, a német *Fritz Funke* szavaival: „*Nézeteket, elképzeléseket, véleményeket közvetít, érzelmeket kelt, motivál, tanít, befolyásol, fejleszti a kritikai szellemet, tettekre sarkall, gondolatokat ébreszt és ötleteket ad, amelyek után új könyvek tartalmaként csapódnak le.*” A könyv bizonyos korszakaiban általában nem egy-egy művet (szellemi terméket) foglalt magában (ma sem mindig), mint ahogy az is gyakran előfordult (előfordul), hogy egy-egy mű több könyvben (táblán, tekercsen, kódexben, nyomtatott kötetben) látott napvilágot. Érdemes utalni arra a hosszú időn át (pl. az ókorban, az európai középkorban) megnyilvánuló ellentmondásra, hogy megkülönböztették a mű (a könyv) szellemi alkotóját és tényleges írásba foglalóját, az előbbi kilétét sokféle és egy ideig nem is jelezték (pl. az agyagtáblákon vagy a kódexek egy részében).

A könyv maradandónak szánt információhordozó, elsősorban belső értékei folytán és igen gyakran külső, művészeti megformálása révén is megőrzésre érdemes tárgy, némely esetben műkincs. Mozgékonyága, hordozható volta folytán gyűjthető, tehát könyvtárba kerülhetett, és válhatott a könyvtárakban évezredekken keresztül kizárólagos, majd legfontosabb dokumentummá.

A könyvtárak létrejötte

Az írás eredetileg valószínűleg emlékeztető jelrendszer volt, egyik feladata az ismeretek konzerválása, a tudás megmentése az enyészettől. A megőrzés szükségessége hívhatta létre a könyvtárakat. Hogy mikor és hogyan, ez egyelőre a múlt homályába vész. Az aligha vitatható, hogy a könyvtár is – miként az írás – a társadalmi szükséglet terméke, a gazdasági, az államigazgatási és a vallási-egyházi (és ennek alárendelten a művelődési) indítékok egyaránt közrejátszottak az információhordozók adott csoportjai rendszeres, intézményes összegyűjtésének megindításában. Tehát a könyvtár is a gazdasági, kulturális, politikai fejlődés adott fokán (vagyis az ókori folyam menti kultúrákban) jelent, jelenhetett meg.

A kutatók egy csoportja úgy véli, hogy a könyvtár egyidős az írással, azaz az ókori államokban rögtön gondoskodni kívántak a rögzített ismeretek felhalmozásáról. Az utóbbi négy évtized régészeti ásatásai során előkerült források inkább azt a többségi álláspontot erősítik, hogy az írás és a könyvtárak keletkezése között eltelt valamennyi idő, bár történelmi léptékkal kétségkívül nem sok (legfeljebb néhány évszázad).

Akárhogy történt is, a könyvtárak megszervezése feltételezte az írásos ismerethordozók meghatározott bőségét és olyan anyagok meglétét, amelyek lehetővé tették a megőrzést, a továbbhagyományozást. Az írás, majd a könyv anyaga jelentékeny mértékben befolyásolta, hogy hol, milyen könyvtárak keletkeztek, miként azt is, hogy mi és hogyan maradhatott meg a kései utókorra.

A kezdeti időkben az emberek, pontosabban az állami-egyházi vezetők és az írástudók nem tettek különbséget a magánjellelű és a hivatalos ügyintézés során született iratok, levelek, a belső használatra készült dokumentumok stb., valamint a nyilvánosságnak, közlésre szánt írásos szövegek között. Gyakran a funkciójuk is hasonló, olykor azonos volt: pl. az állami jövendőmondók jóslatait és az ómen- (előjel-) szövegeket általában hivatalos okmányként kezelték, a palotai vagy templomi írnokiskolák ékjel-listáit vagy szójegyzékeit okiratként és könyvként is szemlélhették. Az írott anyagot egyetlen helyen

gyűjtötték, együtt a gazdasági, igazgatási iratokat, szerződéseket, kiutalásokat, valamint a történeti elbeszéléseket, mítoszokat, himnuszokat, eposzokat, nyelvtani szövegeket stb. A mai értelemben vett levéltári és könyvtári feladat csak egy hosszabb fejlődési folyamat után vált külön, földrajzilag lényeges időbeli eltérésekkel. A könyvtártörténet egyes kutatói feltételezik, hogy már a legrégebbi iratgyűjteményekben (a könnyebbség kedvéért nevezzük könyvtáraknak) is volt katalógus, vagy legalábbis valamiféle nyilvántartási, visszakeresési rendszer.

A görög-római és keresztény kultúrkörben, így nálunk is a könyvtár megnevezésére egy görög eredetű szóösszetétel szolgál. A büblosz, büblion (= könyv, könyvek) és a théké (= tartó) szavakból származik a bübliothéké (= könyvtár) kifejezés. Átvétellel ebből lett a latin bibliotheca, amely átkerült a magyarba is, tükörfordításban, bibliotéka formájában.

A társadalmi, gazdasági és kulturális fejlődés először Mezopotámiában és Egyiptomban, és talán Kínában érte el azt a szintet, hogy a könyvtár (az iratgyűjtemény) mint önálló, sajátos intézmény létrejöjjön. Ezeken a területeken, ezekben az államokban ismerték fel először, hogy a mulandóság legyőzésének egyik hatékony fegyvere az írásbeli dokumentumok megőrzése, rendszerezése. A könyvtárak azonban nemcsak a gyűjtés és a megőrzés helyei voltak, hanem a dokumentumok előállítására is a feladataik közé tartozott; ami aztán a kéziratosság korában mindvégig jellemző vonásuk maradt.

A régészeti leletanyag arra enged következtetni, hogy az első könyvtárak (iratgyűjtemények) az állami központokban, a kormányzást irányító uralkodó udvarában és/vagy a templomokban, szentélyekben (amelyek sok esetben szintén állami intézmények voltak) keletkeztek; olykor a palotai vagy templomi iskolák mellett külön tananyag-gyűjtemény is szerveződött. Erre utal a levéltári-könyvtári közös jelleg, az írásbeliség szoros kapcsolódása az államigazgatáshoz, az ókori birodalmak egyközpontú volta és a források tanúsága, a kisebb-nagyobb hányadban megmaradt könyvtári gyűjtemények jellege és tartalma is. Az írásbeliségtől elválaszthatatlan intézmény fejlődése együtt haladt az ókori államok fejlődésével. A direkt kontinuitás (folytonosság) viszont nemigen mutatható ki, bár nyilván felhasználták az ismert tapasztalatokat. Annyi bizonyos, hogy a könyvtárak korról korra megújultak, új funkciókkal gazdagodtak, szolgáltatásaikkal hozzájárultak a szellemi fejlődéshez. – És ez a folyamat mindmáig nem szakadt meg.

Van olyan felfogás is, mely szerint először kis magángyűjtemények alakultak, majd a kormányzást, illetve az egyházi-kulturális célokat szolgáló fejedelmi

(királyi) és templomi-iskolai könyvtárak jöttek létre. Az imént említett régészeti kutatások fényében azonban ez a vélemény aligha tartható.

Miután abszolút megbízható forrásadataink egyelőre nincsenek, a vita egyértelműen nem dönthető el. Mérsékelheti viszont a nézetkülönbséget a dolog következő magyarázata. A korai, kezdeti szakaszban némi időeltolódással kialakult a könyvtárak két alapvető fajtája, a köz- (vagy közösségi) és a magánkönyvtár. Mint ahogy a két alapfunkció is kibontakozott: a gyűjtemény használatát biztosítani a jelen, a dokumentumokat megőrizni a jövő számára. Mindkét esetben az évezredek folyamán rengeteg variáns jött létre, illetve a megoldás módzatai is sokat változtak. Örök tanulság az is, hogy a dokumentum-állomány lényegében az emberiség emlékezete, a könyvtár a könyv (a dokumentum) és az olvasó (a használó) találkozóhelye (közvetlenül vagy közvetve), legyen szó akár köz-, akár magángyűjteményről.

Az információhordozók és a bennük rejlő tudás felhalmozása, védelme, hozzáférhetővé tétele révén a könyvtár kezdetől fogva a folytonosság, az átörökítés látványban is megtestesülő intézménye és jelképe. A könyvtár feladata örök.